

WEISZ BOGLÁRKA

Zsidók a budai jogkönyvben

A budai jogkönyv két kéziratban maradt fenn: a lyceumi és a Cromer-féle kódexben. A forrás a prologust követően 441 artikulust tartalmaz. A prologust, amely a tartalomjegyzéket is magában foglalja, a bevezetés követi (1–19. §). Az első rész a város kormányzatáról rendelkezett (20–64. §). A második, harmadik rész a kereskedőkről, az iparosokról és egyéb foglalkozást űzőkről emlékezett meg (65–422. §). Az utolsó fejezet az idegen kereskedők és Buda viszonyát szabályozza (423–441. §). A mű végén pedig függelék található.

A jogkönyv különböző korokból származó részeinek egybefoglalására 1405 és 1421 között, több szakaszban került sor. Úgy tűnik, hogy nem jogi, hanem magánhasználatra készült gyűjtemény. Szerzője János, akit Mollay Károly Siebenlinder János budai bíróval azonosított.¹ Kubinyi András azonban egy János nevű városi jegyzőt lát a szerkesztőben.² A szerző műve három forrást említett: a magdeburgi jogot, a városi szokásjogot és a királyi kiváltságleveleket. Ugyanakkor más német városi jog hatása is kimutatható a gyűjteményben. A forrásként felhozott budai szokásjog és a jogkönyv viszonyát nem ismerjük, a privilégiumokat viszont szinte szó szerint idézi a szerkesztő. A munka német nyelven íródott, de latin és magyar kifejezéseket is tartalmaz.³

Budán a zsidók nagyobb tömegben a tatárjárást követően telepedtek le. A régi Zsidó utca a Fehérvári vagy Zsidó kaputól indult ki, és a mai Szent György utca

---

¹ Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Herausgegeben von KARL MOLLAY. Bp. 1959. (a továbbiakban: MOLLAY 1959.) 21–22.

² Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Herausgegeben von KARL MOLLAY. Bp. 1959. Ism.: KUBINYI ANDRÁS. Tanulmányok Budapest Múltjából 1961. 643–645.

³ Bővebben I. DAVORI RELKOVIĆ NÉDA: Buda város jogkönyve. Bp. 1905. 16–30.; Budapest története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk. GEREVICH LÁSZLÓ, KOSÁRY DOMOKOS. Bp. 1973. 79–81.; MOLLAY 1959.

nyugati oldalának felelt meg. A kapu közelében épült fel az első zsinagógájuk.⁴ Ezen a területen éltek egészen Nagy Lajos (1342–1382) által végrehajtott kiűzetésükig. József há Kóhen Siralom völgye című művében egy 1348. (5108.) évi kiűzetésről írt.⁵ Ezt az adatot egyesek hitelesnek fogadják el, mások azonban egy későbbi időponthoz kapcsolják.⁶ Az 1350-es években⁷ végbement kiűzetésről több forrás is fennmaradt.⁸ A zsidók kivonulása békés úton zajlott le. Ingóságait magukkal vihették, sőt valószínűleg ingatlan vagyonukat is értékesíthették.

⁴ SCHEIBER SÁNDOR: Héber kódexmaradványok magyarországi kötetstáblákon. Bp. 1969. (a továbbiakban: SCHEIBER 1969.) 110. A zsinagógát a Budai Krónika 1307-ben említette először: „*per portam que iuxta synagogam iudeorum est*”. Magyar-zsidó Oklevéltár (a továbbiakban: MZSO) IX. 15.

⁵ KOHN SÁMUEL: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp. 1881. (Facsimile kiadás: Bp. 1990.) (a továbbiakban: KOHN 1881.) 98.

⁶ Büchler Sándor és a Zsidó Budapest szerint felléptek ekkor a zsidókkal szemben. BÜCHLER SÁNDOR: A zsidók története Budapesten a legrégebbi időktől 1867-ig. Bp. 1901. (a továbbiakban: BÜCHLER 1901.) 27; A zsidó Budapest I. Szerk. KOMORÓCZY GÉZA. Bp. 1995. (a továbbiakban: Zsidó Bp.) 16. Kohn Sámuel azonban elírásnak tekinti az évszámot. KOHN 1881. 98.

⁷ HAJNIK IMRE szerint a kiűzésre 1353 és 1361 között került sor. Kohn Sámuel 1881-ben 1368-ra, 1884-ben azonban már 1360 k. helyezte az eseményt. KOHN 1881. 98.; KOHN SÁMUEL: A zsidók története Magyarországon a legrégebbi időktől a mohácsi vészig. Bp. 1884. (a továbbiakban: KOHN 1884.) 170. A kiűzésnek leginkább elfogadott dátuma 1360. Vö.: POLLÁK MIKSA: A zsidók története Sopronban a legrégebbi időktől a mai napig. Bp. 1896. 17.; ORTVAY TIVADAR: Pozsony város története. Pozsony 1898. (a továbbiakban: ORTVAY 1898.) 279.; BÜCHLER 1901. 27–28.; SEBESTYÉN KÁROLY: A magyar zsidók története a vegyesházból származó királyok alatt (1301–1526). In: A zsidók egyetemes története V. Szerk. SZABOLCSI MIKSA. Bp. 1908. (a továbbiakban: SEBESTYÉN 1908.) 571.; KARÁCSONYI JÁNOS: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban 970-től 1900-ig. Nagyvárad 1915. 54.; VENETIANER LAJOS: A magyar zsidóság története. Bp. 1986. (a továbbiakban: VENETIANER 1986.) 38.; ZOLNAY LÁSZLÓ: Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Bp. 1987. (a továbbiakban: ZOLNAY 1987.) 28.; SZABOLCSI BENCE: A zsidóság története Magyarországon. In: SIMON DUBNOV: A zsidóság története. Bp. 1991. (a továbbiakban: SZABOLCSI 1991.) 232.; KUBINYI ANDRÁS: A magyarországi zsidóság története a középkorban. Soproni Szemle 1995. (a továbbiakban: KUBINYI 1995.) 10.; ERÉNYI TIBOR: A zsidók története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Bp. 1996. (a továbbiakban: ERÉNYI 1996.) 15. Dán Róbert Giannino di Guccio francia trónkövetelő emlékiratát felhasználva arra a megállapításra jutott, hogy 1353. május 7. és 1357. október 1. között került sor a zsidók kiűzésére. DÁN RÓBERT: Mikor űzték ki I. Lajos a zsidókat? Tanulmányok Budapest Múltjából 1991. 11.

⁸ Az eseményt Küküllői János, Bonfini, Petrus Ransanus, Thuróczy János és a Budai krónika is megemlíttette. Vö.: MZSO V/1. 15–16.

A nem értékesített ingatlanokat Nagy Lajos eladományozta.⁹ A száműzetés az 1360-as években befejeződött.¹⁰ Visszatérésüket követően új helyen kellett letelepedniük. Az új Zsidó utca a mai Táncsics utca Bécsi vagy Szombat kapu felé eső részén alakult ki.¹¹ Ezen a területen két zsinagógájuk is állt, a régebbi a XIV. században, míg a Nagyzsinagóga a XV. században épült fel.¹² Buda zsidósága a Magyar Királyságban élő zsidóságnak Zsigmond király (1387–1437) uralkodása alatt vált a vezetőjévé. Ugyanis Budán az első magyar rabbiról az ő országglása alatt (1436) hallunk.¹³ Ezt a pozíciót csak tovább erősítette az, amikor Mátyás király (1458–1490) beszüntetve az országos zsidóbírói hivatalt¹⁴ létrehozta a zsidóprefektúrát (*praefectus omnium judaeorum*)¹⁵ az 1470-es években. A prefektúra hivatalát mindvégig a valószínűleg nürnbergi eredetű, Budán lakó Mendel család tagjai töltötték be: Jakab (1480 körül), Jakab Júda (1502–kb.

⁹ Pl. 1361-ben a pozsonyi zsinagógát eladományozta Ferenc *magister*nek. MZSO V/1. 16.

¹⁰ KOHN 1884. 154. szerint 1364-ben a zsidók egy része hazatért. Ugyanezen évszámot fogadja el: Magyar zsidó lexikon. Szerk. ÚJVÁRI PÉTER. Bp. 1929. (a továbbiakban: MZSL) 487.; VENETIANER 1986. 39.; SZABOLCSI 1991. 233.; ERÉNYI 1996. 16. SEBESTYÉN 1908. 572. szerint 1365-re tértek vissza a zsidók az országba. KUBINYI 1995. 10. véleménye szerint legkésőbb 1367-ben hazatértek a zsidók.

¹¹ KOHN 1884. 193. az új *Judengasse* kialakulását Zsigmond uralkodásának korára tette.

¹² Magyarországi zsinagógák. Főszerk. GERŐ LÁSZLÓ. Bp. 1989. 215.

¹³ „*Der Jude Josef Rabbi zu Ofen*”. MZSO IX. 16.

¹⁴ Az országos zsidóbírói hivatalt az 1370-es évek elején állította fel Nagy Lajos. A zsidóbírók keresztény emberek voltak. Kezdetben a tárnokmester, majd pedig a nádor, illetve egyéb méltóságok töltötték be ezt a hivatalt. A zsidóbíró feladata volt a zsidók és a keresztények viszonyának a szabályozása, a zsidók jogainak a védelme, a zsidóadó beszedése, illetve a zsidók és a városi hatóságok közötti ügyek intézése. Vö.: KOHN 1884. 162–164.; BALOG SZIDÓNIA: A magyarországi zsidók kamaraszolgátsága és igazságszolgáltatása a középkorban. Bp. 1907. 66.; VENETIANER 1986. 40.; KUBINYI 1995. 11–12.

¹⁵ A prefektus mindig zsidó személy volt. Feladata elsősorban a zsidóadó kivetése, illetve behajtása volt. Védelmezte a zsidók jogait, kapcsolatot tartott fenn a zsidók és a keresztények között. Önálló börtönnel rendelkezett, melynek egyik helységében őrizték a budai zsidók zálogtárgyaikat. Beavatkozhatott a hitközségek autonómiájába, pl. a főrabbi kinevezésének a jogát 1516 c. Mendel Jakab megkapta. (MZSO V/1. 130–131.) Vö.: KOHN 1884. 212–222.; BÜCHLER 1901. 48–51.; VENETIANER 1986. 42.; KUBINYI 1995. 16–18.

1512), Jakab (1512–1523), Izrael (1523–1526). Budát a zsidók 1526-ban hagyják el, amikor a törökök kihurcolják őket Konstantinápolyba.¹⁶

E dolgozat a jogkönyv zsidókra vonatkozó rendeleteit veszi sorra. Megvizsgáljuk ezek viszonyát az országos törvényekkel, valamint a pozsonyi zsidó jogkönyv ugyanezen tárgyban kiadott rendelkezéseivel. Az országos törvények között elsősorban a zsidók jogviszonyait szabályozó IV. Béla-kori privilégiumra irányítjuk figyelmünket. E szabadságlevelet – amely Babenberg II. Frigyes osztrák herceg (1230–1246) 1238. évi, illetve kissé módosított változatában az 1244. évi ausztriai privilégiumnak magyar adaptációja volt – IV. Béla (1235–1270) 1251. december 5-én bocsátotta ki.¹⁷ Az oklevél első királyi megerősítésére 1436. november 4-én került sor, amikor Zsigmond öt újabb cikkellyel ki is egészítette azt.¹⁸ Ezt követően egészen 1526-ig érvényben volt. A három paragrafust tartalmazó pozsonyi zsidó jogkönyv 1371-ben készült, amit 1376-ban egy újabb cikkellyel bővítettek ki.¹⁹

A budai jogkönyvben a zsidókkal elsőként az ötvenedik cikkely foglalkozott, amely a városi írnoknak fizetett díjakat határozta meg. A zsidók záloglevelének jegyzékbe iktatásáért az írnok mindig a kétszeresét kapta annak, mint amit a keresztény zálogleveléért járt neki. A jogkönyv a keresztények záloglevele esetén tizenkét dénárt biztosított az írnoknak, fontosabb ügyekben azonban száz dénárt írt elő.²⁰ A záloglevél a Kálmán király által elrendelt *cartula sigillata*-ra emlékeztet

---

¹⁶ A budai zsidóság történetére l. bővebben: BÜCHLER 1901.; ZOLNAY 1987.; SCHEIBER 1969.; Zsidó Bp.

¹⁷ MZSO I. 23–30. Átiratai: 1256. március 16. MZSO I. 31.; 1396. február 24. MZSO I. 108–109.; 1406. szeptember 7. MZSO I. 124–125.; 1422. augusztus 10. MZSO I. 165.; 1431. október 18. MZSO I. 168.

¹⁸ Budapest Történetének Okleveles Emlékei III. 281–282. Zsigmondot követően több átiratra került sor, illetve a zsidóság minden uralkodóval megerősítette a privilégiumot: 1438. május 26. MZSO I. 174–176.; 1453. február 9. MZSO I. 190–192.; 1458. június 19. MZSO I. 198–200.; 1464. június 4. MZSO I. 202–204.; 1493. július 26. MZSO I. 234–236.; 1494. január 10. MZSO I. 238–239.; 1516. k. MZSO I. 301.

¹⁹ KIRÁLY JÁNOS: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. (a továbbiakban: KIRÁLY 1894.) 371–372.

²⁰ MOLLAY 1959. 79.

bennünket.²¹ Kálmán király kereskedelmi és meghatározott érték fölötti kölcsönügyletek esetén rendelte el ennek kiállítását (II/3–4. §).²² A zálogleveleket Budán a városi könyvbe iktatták be. Ez arra mutat, hogy itt valószínűleg nem létezett az ún. zsidókönyv,²³ amelyet Pozsonyban és Sopronban is használtak.²⁴ A városkönyv vezetését Buda német városoktól vagy a hazai hiteleshelyi gyakorlatból vette át. A városkönyv használatát a jogkönyv 52. paragrafusa azzal magyarázta, hogy az eredeti városi oklevelek elvesztése vagy elége után pótolni tudják ennek segítségével mind a keresztények, mind a zsidók diplomáját.²⁵

A zálog két típusát különböztetjük meg a középkorban: kézi és fekvő zálog. Kézi zálogként a zsidóknál ékszereket, ruhákat, okleveleket helyeztek el.²⁶ Fekvő zálog ház vagy egyéb ingatlan lehetett.²⁷ Mindkét zálogtípussal találkozunk Budán.

A 191. cikkely a következő, mely a zsidókkal foglalkozik. A paragrafus címe szerint a zsidók ruházkodásáról és boráról fog intézkedni. Azonban az oklevél

²¹ A *cartula sigillata* létezésével kapcsolatban eltérő nézetekkel találkozunk a történészek körében. A pecsétes írás használatának megkérdőjelezése egyrészt a források hiányán, másrészt az írástudás elterjedtségének megkérdőjeleződésén alapszik. Használatát Hajnik Imre és Szentpétery Imre megkérdőjelezte. HAJNIK IMRE: Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. Bp. 1886. 6–7.; SZENTPÉTERY IMRE: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 46. A történészek többsége azonban elfogadja ennek létezését a XII. században. Bővebben l. KUMOROVITZ L. BERNÁT: Szent László vásártörvénye és Kálmán király pecsétes *cartulája*. In: *Athleta Patric. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. MEZEY LÁSZLÓ. Bp. 1980. 83–111.

²² MZSO I. 3–4.

²³ A zsidókönyvet eredetileg Franciaországban hozták használatba a XII. században, ezt követően terjedt el a német és osztrák területeken. Magyarországon Nagy Lajos korában kezdték használni. ORTVAY 1898. 343.

²⁴ A zsidókönyvet a pozsonyi zsidó jogkönyv első paragrafusa említi. KIRÁLY 1894. 371. A pozsonyi zsidókönyv 1498 és 1503 közötti része töredékesen fennmaradt. MZSO IV. 412–428. Sopronban az Első telekkönyv (1480–1553) 1531. január 20-ai bejegyzésénél találkozunk vele. MOLLAY KÁROLY: Első telekkönyv, Erstes Grundbuch (1480–1553). Sopron 1993. 82.

²⁵ „Auf das, ob einem menschen sein prief verloren oder verprandt oderr sunst vnder, christen oderr Iuden entpförmbt worden, so sol man dem selbigen menschen ob er des pegert, des rechten helfen mit anderen statbriefen nach inhaltung vnd ausweisung der ob geschriben vermerkung.” MOLLAY 1959. 80–81.

²⁶ Kézi zálogra Budán l. MZSO V/1. 48–49.; MZSO VIII. 101.

²⁷ Ingatlan elzálogosítását Budán l. MZSO I. 66–67.; MZSO V/1. 50–51., 118–119.; MZSO IX. 71–72.

tartalma ettől eltér, ugyanis a zsidók viseletéről ez a cikkely hallgat. Az erre vonatkozó intézkedést majd csak a 193. §-ban találjuk meg. A boradóról, amelyet a zsidók nem csak a termelt, de a vásárolt boruk után is fizettek, azonban rendelkezett a paragrafus. Mind a kereszténytől, mind a zsidótól vett borukra vonatkozott a rendelkezés.²⁸ Az országos törvényekben nem találkozunk ezzel az adóval, sőt a pozsonyi zsidó jogkönyv sem emlékezett meg róla. Más forrásokból azonban tudjuk, hogy Pozsonyban is szedték ezt az adót egészen 1371-ig, amikor ennek kifizetését megtagadták a zsidók. Nagy Lajos azonban kötelezte őket arra, hogy ezt továbbra is kifizessék.²⁹

A következő, 192. cikkely eltiltotta a zsidókat a kamatszedéstől. A törvény a tilalmat azzal magyarázta, hogy a keresztényeknek sem szabad kamatot szedniük.³⁰ A rendelkezés megfogalmazásában nem szigorúan tiltja a zsidóknak az uzsoráskodást, hiszen annak büntetését az ítélet napjára bízta.³¹ Az oklevelek tanúsága szerint a budai zsidók az ország többi kölcsönügylettel foglalkozó zsidóságához hasonlóan szedtek kamatot.³² A kamatszedést sem az országos törvények, sem a pozsonyi zsidó jogkönyv nem tiltotta. Sőt azzal, hogy a kamat mértékét meghatározták, megengedték azt. Zsigmond király rendelkezése értelmében egyezmény nélküli kölcsönzés esetén száz dénár után hetente két dénárt kellett fizetni (4. §).³³ Ez hetenként két százalékos, illetve évenkénti

²⁸ MOLLAY 1959. 126.

²⁹ MZSO I. 78–79.

³⁰ Az országos törvények között az csztergomi zsinat 62.§-a megtiltotta az egyháziaknak a pénzkölcsönzést. ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. (a továbbiakban: ZÁVODSZKY 1904.) 204. A kánoni rendelkezések a kamatra kölcsönzést tiltották a keresztényeknek. MARCZALI HENRIK: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). Bp. 1896. 391.

³¹ MOLLAY 1959. 126. A jogkönyv 349. artikulusa rendeletet hozott a kamatról, de ennek tartalmát nem ismerjük. MOLLAY 1959. 175.

³² 1410. május 27-én kelt diploma egy budai zsidó számára egy forint után két dénár kamatot állapított meg. MZSO IV. 51–52. 1417. március 1-jén kiállított oklevélben az adós vállalta, hogy ha egy részlettel adós maradna egy budai zsidónak, akkor a kölcsön után a törvényesen megállapított zsidókamat szedhető. MZSO I. 144–145. L. még MZSO V/1. 52–54.; MZSO VIII. 74–75.; MZSO XIII. 58.

³³ IV. Béla 1251. évi privilégiumában II. Frigyes azon törvénycikkét nem vette át, amely

száznégyszázalékos kamatot jelentett. A törvény azonban ezzel nem a kamatláb maximumát állapította meg, mivel megegyezés esetén az ennél alacsonyabb, illetve nagyobb kamat szedését is megengedte. Ennél alacsonyabb maximált kamatlábat írt elő a pozsonyi jogkönyv első paragrafusa (egy font felett 43%, egy font alatt 86%). A kamat nagyságának oka a „levélölés” gyakorlata volt, amellyel az uralkodó elengedte a keresztények számára a kamat kifizetését. Ezzel találkoztunk Budán is, ami szintén mutatja a kamatszedés gyakorlatát a városban.³⁴

A kölcsönügyleteknek a kamatszedés mellett egy másik típusával is találkozunk az országban. Ezek szerint a kölcsönt az adósnak egy bizonyos határnápig meg kellett fizetnie és kamatot nem kellett adnia. De ha nem egyenlített ki az adósságot, akkor egy előre meghatározott napon a kölcsönkért összeg kétszeresét kellett megfizetnie. Gyakran előfordult, hogy az adós még ekkor sem tudott fizetni, akkor újabb határnápon már a kétszeres kétszeresét kellett visszafizetnie. Ez a típusú kölcsönadás szintén gyakorlatban volt Budán.³⁵

A 193. cikkely a zsidók kötelező ruházatáról rendelkezett, ami után a keresztények felismerhették őket. Ezek szerint a többi ruhájuk felett vörös köpenyt kellett hordaniuk, amelyen egy sárga foltot kellett viselniük. A megkülönböztető jelet tilos volt a zsidóknak eltakarniuk.³⁶ Az ismertetőjel használatáról elsőként a 1233. évi beregi egyezmény rendelkezett, aminek viselését az izmaelitáknak is

---

meghatározta a szedhető legnagyobb kamatot. Az osztrák törvény egy *talentum* után heti nyolc dénár kifizetését írta elő (31. §). Ez éves szinten 170 százalékos kamatot jelentett. A XIII. században a törvényes szabályozás hiányának az oka az lehetett, hogy országunkban ennél alacsonyabb kamat szedése volt szokásban.

³⁴ MZSO V/1. 112–113.

³⁵ 1511. június 6-án kelt oklevél szerint Csáky Gábor 200 forint kölcsönt vett fel Fekete Mendel lányától, Bihar megyei birtokokat kötve le nála. MZSO V/1. 118–119. A határnápon, 1511. augusztus 13-án Csáky nem egyenlített ki adósságát, ezért 1511. szeptember 10-én már 400 forintot kellett volna adnia. Azonban ezt az összeget sem fizette ki, így egy újabb határnápon elteltével már 800 forinttal tartozott a zsidó nőnek. Mivel Csáky az adósságot ezután sem tudta rendezni, ezért 1511. december 18-án Fekete Mendel lánya Csáky Gábor lekötött birtokait elzálogosította Bakócz Tamásnál 800 forint ellenében. MZSO IX. 64–67., 69–70.

³⁶ MOLLAY 1959. 126–127. A jogkönyv tartalomjegyzéke ezt a paragrafust nem jelöli.

előírta (2. §).³⁷ Azt azonban nem állapította meg, hogy ennek a jelnek milyennek kell lennie.³⁸ Az 1279. évi budai zsinat már konkrétan rendelkezett, amikor a felső ruha bal oldalán viselt vörös posztóból készült kört írta elő. A jelet a zsinati határozat értelmében csak a nyilvánosság előtt kellett hordaniuk. Egy közelebbről meg nem határozott időpontot is megállapított a törvény, amelynek eltelte után a jelet nem hordó zsidókat, illetve a velük kapcsolatba lépő keresztényeket megbüntette (125. §).³⁹ A zsidó megkülönböztető ruha viselése alól egyes zsidó személyek mentességet kaptak.⁴⁰ 1520-ban II. Lajos király az országban lakó minden zsidó számára elengedte ennek viselését.⁴¹ A budai jogkönyv a budai zsinattal ellentétben sárga folt használatát rendelte el. Sárga folt viseletét írta elő a jogkönyv a kéjhölgyek számára is, azzal a kitétellel, hogy nekik azt a fejkendőjükön kellett hordaniuk (186. §; 289. §).⁴² A jogkönyv megemlékezett a zsidók hegyes kalapjáról is, amelyet a boszorkányok fejére tettek megszegyénítésképpen. A kalapra angyalokat kellett festeni (331. §).⁴³ Mivel a kötelező viseletnél erről a kalapról nem volt szó, ezért feltételezhetjük, hogy ennek viselése szokásban volt a budai zsidóság körében.

A 193. cikkely nemcsak a megkülönböztető jelről rendelkezett, hanem megszorításokkal engedélyezte a zsidók kereskedelmét is. Egyedül a zálogtárgyak árusítását engedte számukra, amelyeket hetente egyszer a Zsidó utcában bocsáthattak áruba.⁴⁴ A zálogtárgyak árusítását már az 1251. évi törvény is engedélyezte a zsidóknak. Ezek szerint ha a zálogtárgy már egy éve a zsidónál volt, és értéke

³⁷ ERÉNYI 1996. 14. tévesen arról írt, hogy a zsidó megkülönböztető öltözet viseléséről már a szabolcsi zsinat rendelkezett.

³⁸ MZSO I. 14.

³⁹ A zsinat előírta ilyen jel viselését a szaracónoknak, az izmaclitáknak és a nem keresztényeknek is azzal a különbséggel, hogy sáfrányszínű jelet kellett hordaniuk. MZSO I. 52–53.

⁴⁰ Pl. 1517. március 20-án Mendel Jakabot és családját felmentette a zsidó viselet hordása alól. MZSO I. 295–296.

⁴¹ MZSO I. 307–308.

⁴² „*Dy armen durfftigen sullen eyn gelbs fechlil zum mynsten eyner handt prait tragen auf iren hauptuchern*”. (186.§) MOLLAY 1959. 124., 155–156.

⁴³ „*eynen gesspysten Iu dem [Juden] huet sol er haben auf dem haupt, Daran dy heiligen engil seyn gemalt, da mit er ummb get*”. MOLLAY 1959. 169.

⁴⁴ MOLLAY 1959. 126–127.

a kölcsönzött pénz és a kamat értékét nem haladta meg, akkor azt be kellett mutatnia a zsidóbírónak, és ezután szabadon eladhatta (26.§). Ha pedig a kiváltásra szabott határidőn túl egy év és egy nap elteltével nem tett senki tanúságot a zálogtárgy mellett, akkor a zsidó ezután nem tartozott senkinek felelősséggel a zálogot illetően, azaz akár áruba is bocsáthatta azt (27.§). A budai jogkönyv ezzel ellentétben nem határozta meg, hogy mikortól árusítható egy zálogtárgy. Ennek oka feltételezhetőleg az volt, hogy az 1251. évi privilégium volt érvényben Budán is. A pozsonyi zsidó jogkönyv szintén engedélyezett korlátozott kereskedelmet a zsidók számára, de csak az általuk meg nem evett húsról szólt.⁴⁵ Itt olyan húsról kell gondolnunk, amelyet a zsidók vallási tilalmaik miatt nem ehetek meg.⁴⁶ Pozsonyban az árusítást csak a házuk előtt bonyolíthatták le, de nem korlátozták az üzleti tevékenységük idejét (4. §). A zsidók kereskedelmét a XI. századhoz képest a középkor folyamán fokozatosan visszaszorították. Amíg Kálmán király szabályozta a zsidók és a keresztények közötti üzleti kapcsolatot (II/4–7. §),⁴⁷ addig a XV. században már Zömlén Gábor által Zsigmond király nevére hamisított privilégium készítésére volt „szükség”, amelyben a zsidók szabad kereskedelmét engedélyezte a „király”.⁴⁸ A törvény ellenére a budai zsidók foglalkoztak kereskedelemmel, amit az is mutat, hogy az 1492. évi budai szabók céhszabályzata tiltotta a zsidók számára viszonteladás céljából a ruhák készítését.⁴⁹

A következő két cikkelynek csak a címét ismerjük, a tartalmát nem. A 194. paragrafus a zsidó piacról rendelkezett.⁵⁰ Valószínűleg a zsidó piac helye a Zsidó

⁴⁵ Már az esztergomi zsinat (64. §) tiltotta a keresztényeknek az ilyen hús megvételét. ZÁVODSZKY 1904. 205. Az egyház elsősorban azért tiltotta ezt, mert olyan húst bocsátottak áruba a zsidók, amelyet maguk tisztátalannak tartottak.

⁴⁶ A zsidó embernek nem szabad ennie marha, vad, vagy szárnyas húsát, ha azokat nem a vallási törvényeknek megfelelően vágják le. A „rituális vágást” a *sóhét* (*sakter*) végzi, akinek meghatározott szabályokat be kell tartania. Ha azokat megszegi, akkor az állatot nem szabad megenni. JÓLÉSZ KÁROLY: Zsidó hitéleti kislexikon Bp. 1993. 206.

⁴⁷ ZÁVODSZKY 1904. 195–196.

⁴⁸ Werbőczy II/14. c. 74. §; MZSO IX. 72–73.

⁴⁹ MZSO XII. 62–66.

⁵⁰ MOLLAY 1959. 127.

utcában volt és a zsidók egymás közötti kereskedelmi kapcsolatának a színtere lehetett.

A 195. cikkely a keresztényekkel szembeni érvényes zsidó esküről emlékezett meg.⁵¹ A zsidó eskü szövegének a Werbőczy István által közölt eskümintával történő azonosítása lehetséges, de nem bizonyítható. A Tripartitum⁵² III/36. paragrafusában előírta az eskünél viselt ruházatot, valamint az eskü szövegét, amelyet a Tórára kellett letenni.⁵³ A Werbőczy által közölt esküminta megegyezik az erfurti esküvel, melyet 1160–1200 körül Konrád mainzi érsek rendelt el. Két helyen azonban Werbőczy kiegészítette ezen szöveget a löwenburgi „vörös könyv”-ben található eskü szövegével.⁵⁴ A Tórára letett esküre az 1251. évi törvény szerint csak a király előtt lehetett kötelezni zsidó személyt (18. §). Ehhez hasonlóan a pozsonyi törvény a Tórára letett esküt csak tíz font feletti zálog esetén írta elő, míg ennél kisebb értéknél a zsinagóga kapuján lévő gyűrűre kellett esküdniük a zsidóknak (2. §).⁵⁵ Ez a gyűrű tulajdonképpen egy kör alakú fogantyú, amellyel a zsinagóga kilincs nélküli ajtaját kinyitották, illetve becsukták. A gyűrű a Tórát helyettesítette.

Rendeletet hozott a jogkönyv a záloglevelek évenkénti bemutatási kényszeréről a 196. cikkelyben. Ezt a zsidónak a városházán kellett megtennie évente egyszer, melynek elmulasztása esetén a levél érvényét veszítette. Az írás tartalmát ilyenkor a bírónak tudatnia kellett az adóssal.⁵⁶ Mint ez a cikkely is mutatja, a zsidók kölcsönügyleteit keresztény ellenőrzés alatt kívánták tartani.

A jogkönyv az elveszített záloglevelekről is hozott intézkedést a 385. paragrafusában. Ilyenkor a zálogadónak egyrészt esküt kellett tennie arra, hogy nem tudja, hol van a levél, másrészt az adósát egy másik levéllel biztosítania

---

⁵¹ MOLLAY 1959. 127.

⁵² II. Lajos uralkodása alatt készült el Werbőczy István (1458–1541) a magyar szokásjog kodifikációjával. Munkája, amelyet röviden csak Hármaskönyvnek neveznek, 1517-ben jelent meg nyomtatott formában.

⁵³ Werbőczy István Hármaskönyve. Ford. KOLOZSVÁRI SÁNDOR, ÓVÁRI KELEMEN. Bp. 1894. 315–316.

⁵⁴ KOHN 1884. 260.

⁵⁵ A gyűrűre tett eskü pogány germán szokás volt. KIRÁLY 1894. 342.

⁵⁶ MOLLAY 1959. 127.

kellett arról, hogy lemond a kölcsönzött összegről.⁵⁷ Erre az esetleges visszaélések elkerülése végett volt szükség. A IV. Béla-kori törvény értelmében az önhibáján kívül elveszített zálogok esetén, ha az ügy közismert volt, akkor a zsidót esküje letétele után fel kellett menteni (7. §). A pozsonyi jogkönyv szerint, ha a zsidó a zálogtárgyat valaki más miatt veszítette el, akkor elesett a kölcsöntől, ha azonban saját hanyagsága miatt következett ez be, akkor a keresztényt kétszeresen kellett kártalanítani (3. §). Mindkét törvénykezési emlék a zálog elvesztését vette alapul, ellentétben a budai jogkönyvvel. Ez egyrészt megkönnyítette a zsidók helyzetét, másrészt azonban lehetőséget nyújtott a keresztények visszaélésére. Ezért is hozott rendeletet az 1251. évi törvény a zsidó zálogvevők védelmére. Ezek szerint ha egy keresztény azt állítja, hogy egy zsidónak zálogot adott és a zsidó azt tagadja, akkor a zsidót esküje által mentesíteni kellett a vád alól (2. §).

A jogkönyv 197. cikkelye tiltotta a zsidóknak az egyházi tárgyak (miseruhák, kelyhek, könyvek stb.), valamint a lopott áruk zálogba vételét.⁵⁸ A templomi javak zálogként való elfogadását már IV. Béla 1251. évi privilégiuma is tiltotta olyan kikötéssel, hogy egyházi eljárótól elfogadhatták zálogként ezeket is (5. §).⁵⁹ Ezen tárgyak elfogadását a rabbik is tiltották a zsidóknak, mivel ezek alkalmat adhattak a templomi edények megfertőzésének vádjára.⁶⁰ A „lopott vagy rabolt holmik” zálogként való elfogadását mind az 1251. évi törvény (6. §), mind a pozsonyi zsidó jogkönyv (3. §) tiltotta. De IV. Béla a zsidó által letett eskü után – mely arra vonatkozott, hogy a zsidó nem tudta, hogy az lopott volt – elrendelte a zálogadó kereszténynek a kölcsön visszafizetését.⁶¹ A pozsonyi rendelkezés szintén biztosította a zsidó számára az eskü letételét, de arra vonatkozólag nem rendelkezett, hogy ilyen esetben a kölcsönt meg kell-e fizetni. A budai jogkönyv e két törvénykezéssel ellentétben nem rendelkezett arról, hogy mi

⁵⁷ MOLLAY 1959. 184.

⁵⁸ MOLLAY 1959. 127–128.

⁵⁹ Pl. 1354-ben a győri prépost jelentette I. Lajosnak, hogy Henrik nevű plébánosuk a zsidóknál kelyheket és egyházi felszereléseket zálogosított el. HÁZI JENŐ: Sopron királyi város története I/1. Sopron 1921. 102–104.

⁶⁰ KOHN 1884. 104.

⁶¹ II. Frigyes privilégiuma a kereszténnyel nemcsak a tőkét fizetette ki, hanem a kamatot is (6. §).

történik akkor, ha a zsidó nem tudta, hogy lopott tárgyat ajánlottak fel neki zálogul.

A 240. cikkely a zsidókra vonatkozó rendelkezések sorában az utolsó azok között, amelyeknek tartalmát nem ismerjük. Ez a zsidó toronyról hozott rendeletet.⁶² A budai zsidó tornyot a Zsidó kapura építették. Feltevések szerint I. Ulászló uralkodása alatt a várkapu megerősítésére emelték. Az építés idejekor azonban a zsidók a várnak már nem ezen a területén laktak. A torony nevét mégis a Zsidó kapuról kapta.⁶³ A jogkönyv tartalomjegyzéke is megjegyzi, hogy a régi Zsidó utcánál álló toronyról fog rendelkezni.⁶⁴

A jogkönyv eddig ismertetett cikkelyei a zsidók kötelezettségeiről szólnak. Egyetlen olyan rendelkezést találunk a jogkönyvben, amely a zsidók élethez való jogát ismeri el. A 258. paragrafus szerint nem lehet ok a gyilkosságra az, hogy valaki zsidó, eretnek, vagy pogány. Ha valakit ilyen gyilkossággal bevádoltak, akkor annak tanúkat kellett állítania és velük esküt kellett letennie. Ha valaki elrontotta az eskü szövegét, akkor a gyilkosnak a fejét vették.⁶⁵ A IV. Béla-kori privilégium szintén fellépett a zsidókkal szembeni erőszak ellen, melynek különböző fokát különböztette meg. Ezek szerint ha egy keresztény személy megütött egy zsidót, akkor egyrészt bírságot kellett fizetnie, másrészt meghatározott összeget kellett adnia a sértettnek (11. §). Ha sebet ejtett egy zsidó emberen, akkor ugyanezt rendelte a király (9. §). Ha zsidó nőn követett el egy keresztény erőszakot, akkor méltó büntetés kirovását biztosította a törvény (20. §). Ha egy izraelitát titokban megöltek, és valakit a gyilkosság elkövetésével meggyanúsítottak, akkor párbajjal kellett eldönteni, hogy bűnös-e vagy sem (19. §). Ha pedig nyilvánosan megöltek egy zsidót, akkor egyrészt méltó büntetéssel sújtotta a tettest az uralkodó, másrészt ingó s ingatlan vagyona a királyra szállt (10. §).

A jogkönyv zsidókkal foglalkozó utolsó cikkelye a zsidók és a külföldi kereskedők viszonyát szabályozta. A 425. § megtiltotta a külföldi és vendég keres-

---

⁶² MOLLAY 1959. 141.

⁶³ MZSL 1018.

⁶⁴ „Item Von huet des tores vnd turnes pey der alten Iuden gassen”. MOLLAY 1959. 46.

⁶⁵ MOLLAY 1959. 169. A jogkönyv tartalomjegyzéke nem említette ezt a fejezetet.

kedőknek az üzleti kapcsolat létrehozását a zsidókkal. Ha erre mégis sor kerülne, akkor az árus elveszítette az áruba bocsátott portékáját.⁶⁶ Ilyen korlátozással sem országos, sem partikuláris törvényekben nem találkozunk.

A budai jogkönyv végzései egyetlen törvényes megélhetést biztosítottak a zsidók számára, a pénzügyletet. A kereskedelemben való részvételt korlátok közé szorította, kézműves tevékenységeiket pedig nem is említette. Valószínűleg iparos tevékenységet is végeztek a budai zsidók, ugyanis az 1492. december 17-én kelt budai szabók céhszabályzata tiltotta, hogy a zsidóknak a szabómesterséget megtanítsák.⁶⁷ Ellenséges hangvétellel szólt a zsidókról, ugyanis hitványaknak, bűdöseknek, istenteleneknek nevezte őket.⁶⁸ Ez is mutatja a velük szembeni ellenséges magatartást, ami az időnkénti pogromokban is megnyilvánult.⁶⁹

A magyar városprivilegiumok nem szóltak ilyen elítélően a zsidókról. Időben elsőként az 1291-es pozsonyi kiváltságlevél említi a zsidókat, amelyben III. András (1290–1301) ugyanazokat a szabadságokat biztosította számukra, mint amit a város lakói élveznek.⁷⁰ A soproni privilegium, amelyet Károly Róbert (1301–1342) az 1324. évi tűzvészt követően bocsátott ki, a betelepülő keresztényeket és zsidókat vette pártfogásába.⁷¹ 1388 előtt a budai és soproni zsidók ugyanolyan szabadsággal rendelkeztek, ugyanis 1388-ban ezt a kismartoniak is megkapták. Zsigmond oklevele szerint ez a szabad vallásgyakorlatot, a zálogvevést és a zálogokkal történő szabad kereskedést foglalta magában.⁷²

A *statutumok*, amelyek közé a városi jog is tartozott, lokális érvényűek voltak. Az élet azon területeit szabályozták, amelyek a közösség együttéléséhez szükségesnek tűntek. Mivel a helyi problémákat állították előtérbe, olyan eseteket is érintettek, amelyekkel az országos törvényekben nem találkozunk, így pl. Buda esetén a boradó, a záloglevelek bemutatása, és a külföldi kereskedők és a zsidók

⁶⁶ MOLLAY 1959. 197. A jogkönyv tartalomjegyzéke nem szól erről a cikkelyről.

⁶⁷ MZSO XII. 62–66.

⁶⁸ „*Dye Juden, dye meiden, hort Nackygen, stinkunden, gotis verreter*”. (191. §) MOLLAY 1959. 126.

⁶⁹ Az 1405. évet budai Izsák sírköve az „átok évének” nevezte. BÜCHLER 1901. 42.; 1495-ben zsidók elleni támadással találkozunk Budán. Bonfini: *Decades V.*, lib. 5.

⁷⁰ MZSO I. 55–58.

⁷¹ MZSO I. 61–62.

⁷² MZSO I. 448–450.

viszonyának szabályozása. Egyes esetekben kiegészítette a jogkönyv az országos törvények rendelkezéseit (pl. egyházi tárgyak zálogba vétele), míg más helyeken ellentétes azzal (pl. kamatszedési tilalom). A budai jogkönyvben található zsidókra vonatkozó rendeletek mind az országos, mind a pozsonyi zsidó jogkönyvhöz képest szigorításokat tartalmaztak.